

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 2 СТ. 109 КК УКРАЇНИ

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук, професор,

перший проректор ВНЗ

«Національна академія управління»

Постановка проблеми. Істотним для кримінально-правової доктрини є з'ясування питань, що стосуються об'єктивних ознак злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванням зазначених питань у різні періоди займалося багато вчених, серед них: Г.В. Андрусів, Ю.В. Баулін, В.К. Грищук, О.Ф. Бантишев, І.В. Зозуля, В.Я. Тацій та ін. Проте і сьогодні ця проблема не отримала свого належного дослідження.

Мета статті полягає у з'ясуванні об'єктивних ознак злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України.

Основні результати дослідження. До злочинів, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони національної безпеки в політичній сфері, належить і діяння, передбачене ч. 2 ст. 109 КК України, а саме: «...2. Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, —

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк...»

Ч. 2 ст. 109 КК України передбачає шість (форм прояву) складів злочинів: 1) дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів до насильницької зміни конституційного ладу України; 2) дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів до повалення конституційного ладу України; 3) дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів до захоплення державної влади; 4) дії, що проявляються в розповсюдженні матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу України; 5) дії, що проявляються у розповсюдженні матеріалів із закликами до насильницького повалення конституційного ладу; 6) дії, що проявляються в розповсюдженні матеріалів із закликами до захоплення державної влади.

Розглянемо кожний склад злочину, передбачений ч.2 ст.109 КК України окремо.

Дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів до насильницької зміни конституційного ладу України (перша форма прояву злочину, передба-

ченого ч. 2 ст. 109 КК України). Ця норма, що передбачена в диспозиції ч. 2 ст. 109 КК містить описовий характер.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього діяння завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від публічних закликів з метою насильницької його зміни або при загрозі завдання такої шкоди означеним суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння, передбаченого ч.2 ст.109 КК України, є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює усталені суспільні відносини і відповідно до якої право визначати конституційний лад України належить виключно народові України [2].

Безпосереднім об'єктом цього злочину (сформульованого першою формою прояву) є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від публічних закликів з метою його насильницької зміни.

Розкриємо поняття «конституційний лад», яке законодавець використовує в першому складі злочину, безпосередній об'єкт якого нами отримав висвітлення. Так, ознаками (складовими) конституційного ладу України є: 1) людина з її невід'ємними правами і свободами; 2) основні принципи конституційного ладу; 3) державний устрій (лад) України; 4) конституційні основи громадянського суспільства. Отже, конституційний лад України – це такий стан відносин, що характеризує державу і суспільство, а також їх інститутів відповідно до конституційних норм, де забезпечуються гарантії для людини з її невід'ємними правами і свободами, основні принципи конституційного ладу, державний устрій (лад) України та конституційні основи громадянського суспільства.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України, (у першій формі його прояву) характеризується такими обов'язковими ознаками зовнішньої сторони, як: 1) дії – публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу; 2) спосіб – насильницька зміна конституційного ладу.

З метою детального розкриття об'єктивної сторони цього злочину, передбаченого ч. 2 ст.109 КК України (у зазначеній формі прояву), необхідно з'ясувати поняття, які її характеризують, а саме: «публічні заклики», «зміна», «насильницький».

З метою пояснення терміну «публічні заклики» звернемося до довідкової літератури. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови такого терміну, як «публічні заклики» не містить, але є термін «публічний», який тлумачить таким чином: «Публічний – а, с. 1. Який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний, привселюдний, гласний, відкритий... 2. Призначений для широкого користування...» [3, с. 74]. Крім того, в певній мірі пояснює цей термін таке поняття, як «публічне місце», під яким розуміється: «Публічне місце – місце, де збирається багато публіки (театр, стадіон і т. ін...)» [3, с. 74]. Проте таке тлумачення, ще не дає нам повної картини щодо терміну, необхідно ще звернутися до його пояснення в джерелах з кримінального права. Одні автори публічний заклик розуміють так, що він повинен бути

відкрито звернений до багатьох (не менше двох) осіб, що реально сприймають або, на думку розповсюджувача, можуть сприймати ці заклики [4, с. 7]; другі – під публічним закликком розуміють відкрите звернення до багатьох громадян [5, с. 226]; треті – наполягають, заклик повинен мати публічний характер, тобто проголошуватися відкрито, в присутності багатьох громадян (ці заклики можуть бути на зборах, на мітингу, демонстрації тощо) [6, с. 326]; четверті – стверджують, що публічність означає, що заклики носять відкритий, доступний для розуміння характер і звернені до широкого кола осіб (у кожному конкретному випадку питання вирішується з врахуванням усіх обставин справи: місця, часу, обстановки вчиненого діяння) [7, с. 263].

Враховуючи те, що термін Закону «публічні заклики» складається з двох слів: публічні і заклики, то ще необхідно розкрити термін «заклики»: «Заклик, у ч. 1. Прохання, запрошення прийти, приїхати, з'явитися куди-небудь. // Звук, вигук; що кличе, закликає. 2. Без додатка і до чого. Звернення до певної групи людей, у якому в стислій формі висловлено провідну ідею часу, політичну вимогу, завдання, відозва, гасло. // Прохання, вимога розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе...» [3, с. 395]. Але цього не досить, звернемося ще до з'ясування вказаного терміну в літературі з кримінального права, де існують такі думки: 1) заклик, про який говориться в ч. 2 ст. 109 КК, – це активний вплив (усно чи письмово, з використанням магнітофона, радіо, телебачення, інших технічних засобів тощо) на невизначену кількість людей (слухачів, читачів, глядачів) або на членів певної партії, організації чи інше угруповання, пов'язане зі схиленням їх до насильницької зміни конституційного ладу [4, с. 7]; 2) заклик – це активний вплив (усно чи письмово, з використанням магнітофона, радіо, телебачення тощо) на невизначену кількість людей (слухачів, читачів, глядачів) або на членів певної партії, організації чи інше угруповання, пов'язане зі схиленням їх до насильницької зміни конституційного ладу [5, с. 226]; 3) заклики – це така форма впливу на свідомість, волю і поведінку людей, коли шляхом безпосереднього звернення до них формується спонукання до певного виду діяльності (в цьому випадку заклики мають конкретну мету – об'єднати людей і спрямувати їх поведінку в русло насильницької зміни конституційного ладу) [7, с. 263].

Отже, виходячи із зазначеного, під публічними закликами до насильницької зміни конституційного ладу слід розуміти такі заклики, які відбуваються (проголошуються) в присутності публіки (людей), тобто багатьох фізичних осіб, привселюдно, гласно, відкрито, в публічному місці, де збирається багато публіки (наприклад, на зборах, мітингах, в театрі, на з'їздах, на стадіоні тощо). Публічність – це оціночне поняття і питання про наявність такої ознаки має вирішуватися в кожному конкретному випадку, з врахуванням конкретних обставин справи (часу, місця, способу, обстановки тощо) вчинення таких дій, тобто це діяння передбачає активний вплив на невизначену кількість осіб.

Тлумачення зазначених нами вище термінів дає нам підставу стверджувати, що термін «зміна», який використовується в диспозиції ч. 2 ст. 109 КК України, тут має використовуватися в таких значеннях: 1) в якості дії; 2) при-

мусити впасти; 3) силою перекинути; 4) вбити; 5) зруйнувати; 6) припинити існування чого-небудь (соціального ладу). Отже, під діями, спрямованими на насильницьку зміну конституційного ладу, необхідно розуміти: 1) заклики до насильницької зміни положень ст. 3 Конституції України і надання органам держави можливості таким чином не виконувати ці положення Конституції; 2) заклики до позбавлення насильницьким шляхом конституційних прав та гарантій громадян, передбачених ст. 13 Конституції України; 3) заклики до змушення громадян України дотримуватися єдиних політичних, економічних та ідеологічних засад шляхом фізичного або психічного впливу (ст. 15 Конституції України); 4) заклики змушення громадян шляхом фізичного або психічного насилля робити те, що не передбачено законом (ст. 19 Конституції України); 5) насильницька зміна положень розділу другого Конституції України; 6) заклики до насильницької зміни конституційного порядку, при якому людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість є найвищою цінністю; 7) заклики до змушування заміни права визначати і змінювати конституційний лад в Україні не народом України, а якимось державним органом або посадовою особою, тобто проти волі народу, шляхом насилля тощо; 8) заклики до насильницької зміни форми держави, тобто зміна відносин, які характеризують державу в цілому (ст. 1), зміна форми територіального устрою України (ст. 2), зміна форми правління, зміна державного режиму (ст. 1), зміна принципу організації і діяльності державної влади; зміна гарантування і визнання місцевого самоврядування тощо; 9) заклики до насильницької зміни державного устрою (ладу) України; 10) заклики до насильницької зміни економічної основи і системи України та інших складових громадянського суспільства .

Таким чином, під публічними закликами до насильницької зміни конституційного ладу України слід розуміти такі заклики, які відбуваються (проголошуються) в присутності публіки (людей), тобто багатьох фізичних осіб, привселюдно, гласно, відкрито, в публічному місці, де збирається багато публіки (на зборах, мітингах, в театрі тощо) і стосуються: 1) насильницької зміни положень ст. 3 Конституції України і надання органам держави можливості таким чином не виконувати ці положення Конституції; 2) насильницького позбавлення конституційних прав та гарантій громадян, передбачених ст. 13 Конституції України; 3) змушення громадян України дотримуватися єдиних політичних, економічних та ідеологічних засад (ст. 15 Конституції України); 4) змушення громадян шляхом фізичного або психічного насилля робити те, що не передбачено законом (ст. 19 Конституції); 5) насильницької зміни положень розділу другого Конституції України; 6) заклики до насильницької зміни конституційного порядку, при якому людина, її життя, здоров'я, честь, гідність недоторканість є найвищою цінністю; 7) заклики до змушення зміни права визначати і змінювати Конституцію в Україні не народом України, а якимось державним органом або посадовою особою, тобто проти волі народу, шляхом насилля; 8) заклики до насильницької зміни форми держави, тобто зміни відносин, які характеризують державу в цілому (ст. 1), зміна форми територіального устрою України (ст. 2), зміна форми правління, зміна державного режиму (ст. 1), зміна принципу організації і діяльності державної влади; зміна гаранту-

вання і визнання місцевого самоврядування тощо; 9) заклики до насильницької зміни державного устрою (ладу) України; 10) заклики до насильницької зміни економічної основи і системи України та інших складових громадянського суспільства.

Цей злочин (у першій формі його прояву), як це видно з диспозиції статті і як ми вже зазначили, відносяться до так званих злочинів з формальним складом. Злочин у цій формі є закінченим з моменту висловлення винним закликів до насильницької зміни конституційного ладу України, спрямованого на його сприйняття певною аудиторією. Заклик, звернений до окремих конкретних осіб, до вчинення цього злочину повинен розглядатися за правилами про підбурювання до злочину (ч. 4 ст. 27 і ст. 109 КК України або ч. 1 ст. 14 і ч. 2 ст. 109 КК України – при невдалому підбурюванні) [5, с. 226, 45, с. 17]. Самі заклики з визначеним змістом становлять закінчений злочин, незалежно від реагування присутніх громадян [6, с. 326]. Публічні заклики слід відрізнити від поширення неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку, відповідальність за яке передбачена ст. 173-1 КУпАП. Слід зазначити, якщо діяння (як коментований склад злочину) характеризується в КК України (ч. 2 ст. 109 КК України) як «заклики», то його закінчення визначається моментом озвучування закликів.

Дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів до повалення конституційного ладу України (друга форма прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України). Ця норма, яка передбачає означений склад злочину містить описову диспозицію, оскільки описує обов'язкові ознаки цього складу злочину, які відрізняють його від інших складів злочину. Цей злочин відноситься до так званих діянь з «формальним» складом злочину.

Суспільна небезпечність цього злочину (сформульована другою формою прояву) характеризується здатністю цього діяння завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від публічних закликів з метою його насильницького повалення або загрози завдання такої шкоди указаним суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює усталені суспільні відносини і відповідно до якої право визначати конституційний лад України належить виключно народові України.

Безпосереднім об'єктом цього злочину (у другій формі його прояву) є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від публічних закликів з метою його насильницького повалення.

Об'єктива сторона цього злочину характеризується такими обов'язковими ознаками зовнішньої сторони, як: 1) дія – публічні заклики до насильницького повалення конституційного ладу; 2) спосіб – насильницьке повалення конституційного ладу.

З метою розкриття об'єктивної сторони цього складу злочину необхідно з'ясувати поняття, які її характеризують, а саме: «публічні заклики», «повалення». Великий тлумачний словник сучасної української мови такого терміну, як «публічні заклики» не містить але має термін «публічний», який тлумачить

так: «Публічний – а,с.1. Який відбувається у присутності публіки; людей; прилюдний, привселюдний, гласний, відкритий... 2. Призначений для широкого користування...» [3, с. 74]. Крім того, як ми вже зазначали, що в певній мірі пояснює цей термін таке поняття, як «публічне місце» – під яким розуміють: «Публічне місце – місце, де збирається багато публіки, йдеться про театр, стадіон і т. ін...» [3, с. 74]. Інші позиції щодо цього терміну, а також терміну «публічні заклики» ми давали при коментуванні попереднього складу злочину.

З метою подальшого з'ясування об'єктивної сторони цього складу злочину (у другій формі його прояву) звернемося до дослідження поняття, «повалення конституційного ладу України». Спочатку звернемося до терміну «повалення». В довідковій літературі відсутнє роз'яснення терміну «повалення» проте значиться, що повалення «я.с. дія за знач. повалити». Отже повалити-валю-валиш, док., перех. 1. Примусити внести силою перекинути... // Насильно позбавити влади; припинити існування чого-небудь (соціального ладу) тощо...» [3, с. 74]. Таким чином, поняття «повалення конституційного ладу України», а отже і дії – зазначені в законі означають таку поведінку, яка спрямована на повалення, позбавлення влади, інших складових конституційного ладу, припинення існування складових конституційного ладу взагалі.

Отже об'єктивна сторона цього злочину (у другій формі його прояву) проявляється в публічних закликах, тобто присутності публіки, багатьох фізичних осіб, привселюдно, гласно, відкрито, в публічному місці, де збирається багато публіки до насильницького повалення (припинення складових) конституційного ладу України.

Виходячи із зазначеного вище, під публічними закликами до насильницького повалення конституційного ладу слід розуміти такі заклики, які відбуваються, проголошуються в присутності публіки, тобто багатьох громадян, привселюдно, гласно, відкрито, у публічному місці, де збирається багато публіки (на зборах, мітингах, в театрі, на стадіоні, тощо).

За ознаками об'єктивної сторони можна констатувати, що означене діяння відноситься до так званих злочинів з формальним складом. Злочин у цій формі є закінченим з моменту висловлення винним публічного заклику до насильницького повалення конституційного ладу України, спрямованого на його сприйняття певною аудиторією. Заклик, звернений до окремих конкретних осіб до вчинення цього злочину повинен розглядатися за правилами про підбурювання до вчинення злочину (ч. 4 ст. 27 і ст.109КК України або ч. 1 ст. 14 і ч. 2 ст. 109 КК України при невдалому підбурюванні) [5, с. 226; 45, с. 7]. Самі заклики з визначеним змістом становлять закінчений злочин, незалежно від реагування присутніх громадян [6, с. 326]. Отже, якщо діяння (у другій формі його прояву злочину) характеризується в КК України (ч. 2 ст. 109 КК України) як «заклики», то його закінчення визначається моментом озвучування закликів. Публічні заклики слід відрізнити від поширення неправдивих чуток, які можуть вчинити паніку серед населення або викликати порушення громадського порядку, відповідальність за яке передбачена ст. 173-1 КУпАП.

Дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів щодо захоплення державної влади (третьої формі прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК

України). Ця норма містить описову диспозицію і злочин з формальним складом.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього діяння завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони державної влади від публічних закликів з метою її захоплення або в загрозі завдання такої шкоди вказаним суспільним відносинам. Безпосереднім об'єктом цього злочину (у другій формі його прояву), є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони державної влади від публічних закликів з метою її захоплення.

Розкриємо поняття «державна влада», яке законодавець використовує в ч. 2 ст. 109 КК України, формулюючи вказаний склад злочину. Під поняттям «державна влада» необхідно розуміти конституційно-правовий інститут, де така влада виступає від імені всього суспільства (народу), має публічну основу своєї діяльності (казенне майно, власні прибутки, податки), концентрується в апараті – системі органів держави і через ці органи здійснюється; юридично уособлює загальнообов'язкову волю всього суспільства, має у своєму розпорядженні монопольне право видавати закони і спиратися на апарат примусу як один із засобів дотримання законів та інших правових актів; поширює владні рішення на усе суспільство (вони є загальнообов'язковими для всіх колективних і індивідуальних суб'єктів; відділена від інших видів влади у середині країни, незалежна від них і має монопольне становище у сфері державних справ; юридично (конституційно) обґрунтована і визнана народом України, а також світовою спільнотою; повноважена у своїй діяльності, в тому числі у застосуванні сили в межах держави (наявність спеціально створених органів для утримання влади і втілення її рішення у життя).

Маючи чіткі ознаки державної влади та її визначення, перейдемо до розкриття об'єктивної сторони цього діяння (третьої форми прояву злочину).

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується таким обов'язковими ознаками зовнішньої сторони, як: 1) дії – публічні заклики з метою захоплення державної влади; 2) спосіб – насильницьке захоплення державної влади.

Розглянемо дії, зазначені в диспозиції ч. 2 ст. 109 КК України (третьої форми прояву злочину). Виходячи із зазначеного, під публічними закликами до насильницького захоплення державної влади слід розуміти такі заклики, які відбуваються (проголошуються) в присутності публіки (людей), тобто багатьох фізичних осіб, привселюдно, гласно, відкрито, в публічному місці, де збирається багато публіки (наприклад, на зборах, мітингах, в театрі, на з'їздах, на стадіонах тощо). Це діяння передбачає активний вплив на визначну кількість осіб. Злочин за своєю конструкцією відноситься до так званих діянь з формальним складом. Це відповідає загальноновизнаним теоретичним положенням, якщо діяння (яке нами коментується) характеризується в КК України ч. 2 ст. 109 КК України як «заклики», його закінчення визначається моментом озвучення закликів. Отже, злочин у цій формі є закінченим з моменту висловлення винним публічного заклику до насильницького захоплення державної влади, спрямованого на його сприйняття певною аудиторією. Заклик, зверне-

ний до окремих, конкретних осіб, повинен розглядатися за правилами про підбурювання до злочину (ч. 4 ст. 27 і ст. 109 КК України або ч. 1 ст. 14 і ст. 109 КК України – при невдалому підбурюванні) [5, с. 226; 4, с. 7]. Самі заклики з визначеним змістом становлять закінчений злочин, незалежно від реагування присутніх громадян [6, с. 326].

Публічні заклики слід розрізняти від поширення неправдивих чуток, які можуть викликати паніку серед населення або викликати порушення громадського порядку, відповідальність за яке передбачена ст. 173-1 КУпА.

Дії, що проявляються у розповсюдженні матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу України (четверта форма прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України).

Суспільна небезпечність злочину – розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу характеризується завданням істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу України від його зміни шляхом розповсюдження матеріалів із закликами до його насильницької зміни.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює усталені відносини і відповідно до якої право визначати змінювати конституційний лад України належить народові України.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу України від його змін шляхом розповсюдження матеріалів із закликом до його насильницької зміни.

Об'єктивна сторона цього злочину (в четвертій формі його прояву), передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України, характеризується такими обов'язковими ознаками зовнішньої сторони, як: 1) дії – розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу; 2) спосіб – вчинення злочину; 3) засоби вчинення злочину. З метою встановлення такої дії (ознаки об'єктивної сторони складу злочину), як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу України, звернемося до довідкової літератури. Цей термін тлумачиться так: «розповсюджувати, – джу, – диш. 1. Роздавати, передавати, продавати і т. ін. багатьом для придбання ознайомлення і т. ін; поширювати, ширити, розширювати» [3, с. 186].

У джерелах з кримінального права є такі погляди на таку дію, як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу України (проте слід оговорити, що така дія характерна в цілому до всіх форм цього діяння в ч. 2 ст. 109 КК України, а не до кожної окремої форми прояву): 1) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, газет, листів, магнітофонних касет, комп'ютерних компакт-дисків, дискет тощо) полягає в доведенні їх змісту до невизначеної кількості або певної групи людей [4, с. 7]; 2) розповсюдження матеріалів – це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола) [8, с. 28-29]; 3) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, газет тощо) полягає в доведенні їх змісту до відома невизначеної або до певної групи людей [5, с. 226]; 4) розповсюдження матеріалів – це дія, вчинена з

метою доведення змісту певних матеріалів до відома певної кількості людей [7, с. 263]; 5) розповсюдження матеріалів — це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначної їх кількості або певного кола) [9, с. 245]; 6) розповсюдження означає поширення матеріалів із закликами означеного змісту серед широкого кола осіб з метою ознайомлення їх з цими закликами (розповсюдження листівок, плакатів, роздавання книг, тощо) [6, с. 326]. Слід зазначити, що існуючі точки зору щодо розуміння дії у передбаченому складі злочину не мають суперечностей і вони лише доповнюють таке розуміння зазначеної дії. Це дає нам підставу стверджувати, що під дією розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу України необхідно розуміти дії з розповсюдження поширення, передачі багатьом, невизначеному колу осіб, певної кількості людей, певного кола людей матеріалів для ознайомлення з зазначеними закликами.

Враховуючи те, що спосіб вчинення злочину — це прийоми та методи вчинення злочинного діяння, то звернемося до цієї ознаки в цьому злочині і розкриємо її.

У джерелах з кримінального права існують такі думки щодо способів вчинення цього злочину: 1) розповсюдження таких матеріалів може здійснюватися шляхом розсилки поштою, передачі через комп'ютерні мережі, розклеювання їх на стінах будинків, вітринах, підкидання в приміщення державних органів чи установ підприємств чи організацій тощо [4, с. 7]; 2) розповсюдження матеріалів — здійснюється шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, рознесення листів до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, розсилання листів певним групам, адресатам і лише в цьому разі кваліфікуються за ч. 2 ст. 109 КК) [9, с. 245-246]; 3) розповсюдження може здійснюватися шляхом розклеювання їх на стінах будинків, вітринах, підкидання в приміщення державних органів чи установ, підприємств чи організацій тощо [5, с. 226]; 4) може здійснюватися шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розповсюдження їх на дошках оголошень, розсилання листів певним групам адресатів [8, с. 28].

Зазначені точки зору щодо способу вчинення цього злочину доповнюють одна одну.

Отже, способами вчинення цього злочину є: розсилка матеріалів поштою, передача таких матеріалів через комп'ютерні мережі, розклеювання матеріалів на стінах будинків, розклеювання матеріалів у вітринах, підкидання їх у приміщеннях державних органів або установ, або підприємств, або організацій тощо.

Спосіб вчинення цього злочину не є обов'язковою ознакою цього складу злочину, оскільки він не зазначається в диспозиції ч. 2 ст. 109 КК України. Проте він має значення для встановлення, доведення цих матеріалів до адресату.

Засоби вчинення злочину є обов'язковою ознакою цього складу злочину. В кримінально-правовій літературі їх називають так: 1) матеріали — письмові чи зафіксовані на іншому носіїві інформації (дискеті, аудіо- чи відеокасеті) звернення, листівки, плакати, газети, журнали тощо — це засоби вчинення

злочину [9, с. 246]; 2) матеріали — письмові звернення, зафіксовані в оголошеннях, листівках, плакатах, газетах чи іншому носіїві інформації (дискеті, аудіо- чи відеокасеті) тощо — у цьому злочині є засобами вчинення злочину [8, с. 29].

Слід зазначити, що ці дві точки зору є позицією М.І. Хавронюка і вони взаємно доповнюють одна одну та не мають суперечностей і, на нашу думку, є обґрунтованими. Проте не можна погодитися з думкою О.А. Чувакова, що предметом цього злочину є: плакати, листівки, газети, журнали тощо [7, с. 263]. Це суперечить загальноприйнятому положенню, що предметом злочину є речі матеріального світу, які вилучаються з певних суспільних відносин, які пошкоджуються при вчиненні злочину. Натомість засоби вчинення злочину — це також речі матеріального світу, які полегшують вчинення певних злочинів, тобто з допомогою них вчиняються певні злочини, в тому числі і той, що нами коментується і пояснюється.

Таким чином, для цього складу злочину обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього діяння є: 1) дії, які нами описані виходячи із закону; 2) засоби вчинення цього злочину (листівки, газети, тощо).

Щодо моменту закінчення цього злочину в юридичній літературі існують такі думки: 1) розповсюдження матеріалів є закінченим злочином з моменту, коли хоча б частина вказаних підготовлених матеріалів потрапила до адресатів (виготовлення, зберігання, носіння таких матеріалів з метою їх розповсюдження кваліфікуються як готування до вчинення злочину, за ст. 14 і ч. 2 ст. 109 КК України) [9, с. 246]; 2) сам факт розповсюдження матеріалів з такими закликами утворює закінчений злочин, незалежно від наслідків [5, с. 226]; 3) розповсюдження матеріалів визнається закінченим, коли яка-небудь частина інформації поступила до відома хоча б одного адресату [7, с. 263].

Слід зазначити, що складніше оцінити ситуації, коли в диспозиції статті дія позначається дієслівними іменниками, у нашому випадку «розповсюдження». Ясно, що тут мова йде про процес вчинення діяння, що має, відповідно незавершений або завершений характер. Як у цьому випадку визначити момент закінчення злочину? Тут слід виходити з фізичного завершення дії. Отже, враховуючи це положення слід зазначити, що навіть одиничний факт розповсюдження матеріалів з таким закликом створює закінчений злочин, незалежно від того, досяг чи не досяг своєї мети винний.

Дії, що проявляються в розповсюдженні матеріалів із закликами до насильницького повалення конституційного ладу України (п'ята форма прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України). Цей злочин містить діяння з формальним складом.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього діяння завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від його повалення шляхом розповсюдження матеріалів із закликами такого характеру або в загрозі завдання такої шкоди суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює суспільні від-

носини і відповідно до якої право визначати конституційний лад України належить народові України.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від його повалення шляхом розповсюдження матеріалів із закликами вказаного змісту.

Об'єктивна сторона цього злочину (в п'ятій формі його прояву, передбаченому ч. 2 ст. 109 КК України) характеризується такими обов'язковими ознаками як: 1) дії; 2) засоби вчинення цього діяння.

З метою встановлення такої дії (ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину), як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького повалення конституційного ладу України, звернемося до відповідних джерел. Цей термін тлумачиться наступним чином: «Розповсюджувати, ую, ует, розповсюджувати, джу, диш. 1. Роздавати, передавати, продавати і т.н. багатьом для придбання, ознайомлення ін.; поширювати, ширити, роз поширювати» [3, с. 186]. В кримінально-правовій літературі є такі погляди на цю дію, як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького повалення конституційного ладу України (але така дія характеризується в цілому до всіх форм, тобто складів злочину, які є в ч. 2 ст. 109 КК України, а не для цього окремого діяння): 1) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, гасел, листів, магнітофонних касет, комп'ютерних компакт-дисків, дискет тощо), полягає в доведенні їх змісту до невизначеної кількості або певної групи людей [4, с. 7]; 2) розповсюдження матеріалів — це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола) [8, с. 28-29]; 3) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, гасел, листів тощо) полягає в доведенні їх змісту до відома невизначеної або певної групи людей [5, с. 263]; 4) розповсюдження матеріалів — це дія, вчинена з метою доведення змісту певних матеріалів до відома певної кількості людей [7, с. 263]; 5) розповсюдження матеріалів — це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола) [9, с. 245]; 6) розповсюдження означає поширення матеріалів із закликами означеного змісту серед широкого кола осіб з метою ознайомлення їх з цими закликами (розповсюдження листівок, плакатів, роздавання книг, тощо) [6, с. 326].

Слід зазначити, що існуючі точки зору стосовно розуміння дії у передбаченому складу злочину не мають суперечливостей і вони лише доповнюють таке розуміння зазначеної дії. Це дає нам підставу стверджувати, що дія — розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького повалення конституційного ладу, необхідно розуміти дії з розповсюдження поширення, передачі багатьом, невизначеному колу осіб, певної кількості людей, певному колу людей матеріалів для ознайомлення із зазначеними закликами.

Щодо способів вчинення цього злочину, то в джерелах з кримінального права існують такі думки: 1) розповсюдження таких матеріалів може здійснюватися шляхом розвілки поштою, передачі через комп'ютерні мережі, розклеювання їх на стінах будинків, вітринах, підкидання в приміщення державних органів чи установ, підприємств чи організацій тощо [4, с. 7]; 2) розповсю-

дження матеріалів — здійснюється шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, розсилання листів певним групам адресатів [9, с. 245-246] тощо.

Отже, способами вчинення цього злочину є: розсилка матеріалів поштою, передача таких матеріалів через комп'ютерні мережі, розклеювання таких матеріалів на стінах будинків, розклеювання таких матеріалів у вітринах, підкидання таких матеріалів у приміщення державних органів або установ, або підприємств, або організацій, підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання таких матеріалів на дошках оголошень тощо. Цей перелік способів вчинення злочинів є примірним. Встановлення способу вчинення цього злочину має значення для встановлення доказів щодо доведення матеріалів такого змісту до адресатів.

Засоби вчинення злочину є обов'язковою ознакою цього складу злочину. В кримінально-правовій літературі їх називають так: 1) матеріали — письмові чи зафіксовані на іншому носіїві інформації (дискети, аудіо- чи відеокасети) звернення, листівки, плакати, газети, журнали тощо — це засоби вчинення злочину [9, с. 246]; 2) матеріали — письмові звернення, зафіксовані в оголошеннях, листівках, плакатах, газетах чи іншому носіїві інформації (дискети, аудіо- чи відеокасети) тощо — у цьому злочині є засобами вчинення злочину [8, с. 24].

Слід зазначити, що вказані точки зору є взаємодоповнюючими та достатньо обґрунтованими.

Таким чином, для цього злочину обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього діяння є: 1) дії, які нами описані, виходячи із закону; 2) засоби вчинення цього злочину.

Щодо моменту закінчення цього злочину в юридичній літературі існують такі думки: 1) розповсюдження матеріалів є закінченим злочином з моменту, коли хоча б частина вказаних підготовлених матеріалів потрапила до адресатів (виготовлення, зберігання, носіння таких матеріалів з метою їх розповсюдження кваліфікується як готування до вчинення злочину за ст. 14, ч. 2 ст. 109 КК України) [9, с. 246]; 2) сам факт розповсюдження матеріалів з такими закликами створює закінчений злочин, незалежно від наслідків [5, с. 226]; 3) розповсюдження матеріалів визнається закінченим, коли яка-небудь частина інформації поступила до відома хоча б одного адресату [7, с. 263].

Слід зазначити, складніше оцінити ситуації, коли в диспозиції статті дія позначається віддієслівниковими іменниками, в нашому випадку «розповсюдження». Ясно, що тут мова йде про процес вчинення діяння, що має відповідно незавершений або завершений характер. Як в цьому випадку визначити момент закінчення злочину? Тут слід виходити з фізичного завершення дії.

Отже, враховуючи всі доводи, слід зазначити, що навіть одиничний факт розповсюдження матеріалів з такими закликами створює закінчений злочин, незалежно від того, досяг чи не досяг своєї мети винний.

Дії, що проявляються в розповсюдженні матеріалів із закликами до захоплення державної влади (шоста форма прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України). Цей злочин містить діяння з формальним складом.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього діяння завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони державної влади від її захоплення шляхом розповсюдження матеріалів із закликами такого характеру або в загрозі завдання такої шкоди означеним суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч.2 ст. 5 Конституції України, яка закріпила усталені відносини і відповідно до якої ніхто не має право узурпувати владу (її захоплювати).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони державної влади від її захоплення шляхом розповсюдження матеріалів із закликами вказаного змісту.

Об'єктивна сторона цього злочину (в його шостій формі прояву) характеризується такими обов'язковими ознаками цього злочину, як: 1) дії; 2) засоби вчинення цього злочину.

З метою встановлення такої дії (ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину), як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького захоплення державної влади, звернемося до відповідних джерел. Цей термін тлумачиться наступним чином: «Розповсюджувати, ую, ує, розповсюджувати, джу, диш. 1. Роздавати, передавати, продавати і т.ін. Багатьом для придбання, ознайомлення іт.ін.; поширювати, ширити, роз поширювати [3, с. 186]. В кримінально-правовій літературі існують погляди на таку дію, як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького захоплення державної влади (але така дія характерна в цілому до всіх форм, тобто складів злочинів, які є в ч. 2 ст. 109 КК України, а не для цього окремого складу злочину): 1) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, гасел, листів, магнітофонних касет, комп'ютерних компакт-дисків, дискет тощо) полягає в доведенні їх змісту до невизначеної кількості або певної групи людей [4, с. 7]; 2) розповсюдження матеріалів — це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола) [8, с. 28-29]; 3) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, гасел, листів тощо) полягає в доведенні їх змісту до відома невизначеної бо певної групи людей [5, с. 226]; 4) розповсюдження матеріалів — це дія, вчинена з метою доведення змісту певних матеріалів до відома певної кількості людей [7, с. 263]; 5) розповсюдження матеріалів — це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола) [9, с. 245]; 6) розповсюдження означає поширення матеріалів із закликами означеного змісту серед широкого кола осіб з метою ознайомлення їх з цими закликами (розповсюдження листівок, плакатів, роздавання книг тощо) [6, с. 326].

Слід зазначити, що існуючі точки зору стосовно розуміння дії в передбаченому складі злочину не мають суперечностей, а лише доповнюють розуміння зазначеної дії. Це дає нам підставу стверджувати, що дія — розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького захоплення державної влади є дія з розповсюдження, поширення, передачі багатьом, невизначеному

колу осіб, певної кількості людей, певному колу людей матеріалів для ознайомлення із зазначеними закликами.

Щодо способів вчинення цього злочину, то в джерелах з кримінального права існують такі думки: 1) розповсюдження таких матеріалів може здійснюватися шляхом розсилки поштою, передачі через комп'ютерні мережі, розповсюдження їх на стінах будинків, вітринах, підкидання в приміщення державних органів чи установ, підприємств чи організацій тощо [4, с. 263]; 2) розповсюдження матеріалів — здійснюється шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розповсюдження їх на дошках для оголошення, розсилання листів певним групам адресатів [9, с. 245-246].

Отже, способами вчинення цього злочину є: розсилка матеріалів поштою, передача таких матеріалів через комп'ютерні мережі, розклеювання таких матеріалів на стінах будинків, розклеювання таких матеріалів у вітринах, підкидання таких матеріалів у приміщення державних органів або установ, або підприємств, або організацій, підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання таких матеріалів на дошках оголошень тощо. Цей перелік способів вчинення цього злочину є примірним.

Засоби вчинення цього злочину відносять до обов'язкових ознак об'єктивної сторони цього складу злочину. В кримінально-правовій літературі їх називають таким чином: 1) матеріали — письмові чи зафіксовані на іншому носіїві інформації (дискети, аудіо- чи відеокасети) звернення, листівки, плакати, газети, журнали тощо — це засоби вчинення злочину [9, с. 246]; 2) матеріали — письмові звернення, зафіксовані в оголошеннях, листівках, плакатах, газетах чи іншому носіїві інформації (дискети, аудіо- чи відеокасети) тощо — у цьому злочині є засобами вчинення злочину [8, с. 29].

Ці точки зору доповнюють одна одну та є обґрунтованими. Щодо терміну «захоплення», який використовується в диспозиції ч. 2 ст. 109 КК України в контексті «розповсюдження матеріалів із закликами до захоплення державної влади», то його потрібно розуміти в такому значенні: 1) як дія; 2) заклики брати що-небудь, схоплювати; 3) заклики оволодіти кимось, чимось, брати кого-небудь або що-небудь силою; 4) заклики до дій, що примушують впасти; 5) заклики до припинення чого-небудь тощо.

Щодо моменту закінчення цього злочину в юридичній літературі є низка думок: 1) розповсюдження матеріалів є закінченим злочином з моменту, коли хоча б частина вказаних, підготовлених матеріалів потрапила до адресатів (виготовлення, зберігання, носіння таких матеріалів з метою їх розповсюдження кваліфікується як готування до вчинення злочину за ст. 14 ч. 2 ст. 109 КК України) [9, с. 246]; 2) сам факт розповсюдження матеріалів з такими закликами створює закінчений злочин, незалежно від наслідків [5, с. 226]; 3) розповсюдження матеріалів визнається закінченим злочином, коли яка-небудь частина інформації поступила до відома хоча б одного адресату [7, с. 263].

Слід зазначити, що складніше оцінити ситуації, коли в диспозиції статті дія позначається віддієслівниковими іменниками, в нашому випадку «розповсюдження». Тут мова йде про процес вчинення діяння, що має відповідно

незавершений або завершений характер. Тут слід виходити з фізичного завершення самої дії. Тому навіть одиничний факт розповсюдження матеріалів з таким закликом створює закінчений злочин, незалежно від того досяг чи не досяг своєї мети винний.

Висновки. З огляду на викладене вище можна констатувати:

1) злочини, передбачені ч. 2 ст. 109 КК України мають шість форм свого прояву; 2) кожна з форм прояву діяння має всі ознаки складу злочину, а отже ч. 2 ст. 109 КК України, передбачає шість складів злочину; 3) без з'ясування шести форм прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України, неможливо здійснити правильну кваліфікацію вчиненого діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25—26. — Ст. 131.

2. Конституція України 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови // Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.

4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / Під заг. редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. — К. : «Форум», 2001. У 2-х ч. — С. 3—34.

5. *Матишевський П.С.* Злочини проти основ національної безпеки України / П.С. Матишевський // Науково—практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С.С. Яценка. — К. : А.С.К., 2002. (936 с.) (Економіка. Фінанси. Право). — С. 225—232.

6. *Тацій В.Я.* Злочини проти основ національної безпеки України / В.Я. Тацій // Кримінальний кодекс України: Науково—практичний коментар (Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.); за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — С. 324—333.

7. *Чувакова О.А.* Преступления против основ национальной безопасности Украины / О.А. Чувакова // Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. Заслуженного деятеля науки и техники Украины доктора юрид. наук, профессора Е.Л. Стрельцова. — Х. : ООО «Одиссей», 2002. — С. 281—292.

8. *Хавронюк М.І.* Злочини проти основ національної безпеки України / М.І. Хавронюк // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.) / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. — К. : Юридична думка, 2004. — С. 25—36.

9. *Хавронюк М.І.* Злочини проти основ національної безпеки України / М.І. Хавронюк // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, В.А. М.І. Хавронюка. — К. : Канон, 2001. — 1104 с.

Матвійчук В.К. Об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України

У статті досліджуються об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України. Автор дійшов висновку, що злочин, передбачений ч. 2 ст. 109 КК України,

має шість форм прояву, а отже означена ч. 2 цієї статті побудована таким чином, що в ній формульовано шість складів злочину.

Ключові слова: об'єктивні ознаки, злочин, форми прояву злочину, склад злочину.

Матвейчук В.К. Объективные признаки преступления, предусмотренного ч. 2 ст. 109 УК Украины

В статье исследуются объективные признаки преступления, предусмотренного ч. 2 ст. 109 УК Украины. Автор пришел к выводу, что преступление, предусмотренное ч. 2 ст. 109 УК Украины имеет шесть форм проявления, а следовательно данная ч. 2 этой статьи построена таким образом, что в ней сформулированных шесть составов преступления.

Ключевые слова: объективные признаки, преступления, формы проявления преступления, состав преступления.

Matviichuk V.K. Evidence of an offense under Part 2 of Art. 109 of the Criminal Code of Ukraine

The article deals with objective evidence of an offense under Part 2 of Art. 109 of the Criminal Code of Ukraine. The author concludes that an offense under Part 2 of Art. 109 CC of Ukraine has six manifestations, and therefore designated by Part 2 of this article is constructed so that it formulated six of the offense.

Keywords: objective evidence of the crime, forms of crime, the crime.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2013.